

10.17951/f.2015.70.9

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXX

SECTIO F

2015

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Humanistyczny

ANDRZEJ PLESZCZYŃSKI

*Organizacja przestrzeni władzy w europejskich
społecznościach tradycyjnych – zarys problemu**

Organization of the Space of Power in the European Traditional
Societies – An Outline of the Problem

STRESZCZENIE

Autor artykułu pokazuje podstawowe struktury funkcjonowania władzy w przestrzeni zajmowanej przez społeczności dawnej Europy. Zajmuje go zarówno kwestia ideowego wartościowania przestrzeni politycznej ludów, jak i przesłanki stojące za kreacją pewnego miejsca i jego wyborem na stolicę wczesnego państwa. Konkluzją rozważań – upraszczającą rozległy problem – jest stwierdzenie, że władza dla swoich ceremoniałów kreowała przestrzeń linearną, ale w istocie ważniejsza dla niej była potrzeba centralizacji społeczeństwa i skupienia jego uwagi w jednym punkcie w miejscu przebywania monarchy.

Słowa kluczowe: władza; przestrzeń; ostentacja władzy; geografia antropologiczna; miejsca władzy

Pojmowanie kategorii przestrzeni we wszystkich jej rodzajach, również tych aranżowanych dla potrzeb reprezentacji władzy i ogólniejszych celów politycznych, w dawnych społecznościach miało związek z sakralnością. Jak większość zjawisk podbudowanych religijnie, także to nas interesujące posiada bardzo starą

* W niniejszym szkicu wykorzystałem pewne wątki mojego starszego tekstu pt. *Przestrzeń polityczna w średniowieczu*, [w:] *Przestrzeń we współczesnej nauce*, red. W.A. Kamiński, G. Nowak, S. Symiotuk, Zamość 2003, s. 193–202. Rozbudowałem je jednak, wzbogaciłem o nowe treści i przeformowałem stosownie do zdobytej od tamtego czasu wiedzy.

metrykę i wykazuje wielowiekową trwałość – do dzisiaj pewne elementy tradycyjnej organizacji przestrzeni władzy można zauważyć w rozplanowaniu miast, w tym nowszych, zwłaszcza stołecznych, oraz w strukturze różnego rodzaju manifestacji politycznych przeprowadzanych w ich przestrzeni.

W swoich podstawach w europejskim kręgu kulturowym układ i charakter miejsc spełniania się aktów politycznych i spotkań władzy ze społecznością, nawet wśród ludów znacznie od siebie odmiennych, ma genetyczne podobieństwa oraz zbliżone do siebie w kształcie i funkcjach składniki, dlatego można pokusić się o stworzenie pewnego modelu, który – wyrastając ponad istniejące w wielu kulturach i epokach lokalne odrębności – obrazowałby całość fenomenu.

W najogólniejszym kształcie zjawisko nas interesujące można podzielić na dwie oddzielne, w pewnym stopniu sprzeczne ze sobą sfery. Pierwsza z nich charakteryzuje się centralnością, zbieganiem się przestrzeni w jednym środkowym punkcie; ma też charakter, w jakiejś mierze, statyczny. Druga zaś przybiera formę podobną do linii i władza w jej obrębie znajduje się w ruchu.

PRZESTRZEŃ SCENTRALIZOWANA (STATYCZNA)

Schemat podstawowy: plac wiecowy na rozstajach dróg – osi świata

Najbardziej prosty, najstarszy i w gruncie rzeczy dominujący na naszym kontynencie schemat uspołeczniania przestrzeni ma kształt okręgu z krzyżującymi się wewnątrz niego drogami. Podstawą naszkicowanego systemu było skrzyżowanie linii północ-południe (zwanej przez Rzymian *cardo*) z prostopadłą doń osią wschód-zachód (*decumanus*)¹. Przecięcie się owych dróg starano się w jakiś sposób wyróżnić przez ustawienie tam słupa, kolumny czy po prostu wielkiego kamienia. Taka dominanta przestrzeni stawała się przedmiotem najbardziej świętym dla społeczności organizującej to miejsce. Wierzano, że jest to punkt centralny świata i zarazem oś kosmiczna łącząca ludzi ze sobą (biorąc pod uwagę płaszczyznę horyzontalną), ale też (uwzględniając wertykalizm) kontaktująca wspólnotę z jednej strony z niebiosami, z drugiej zaś ze sferą podziemną (chtoniczną)². Związek z bóstwami podziemnymi, odpowiedzialnymi za życie i płodność społeczności, zapewniała ofiara złożona w trakcie organizowania owego placu. Do dołu, na którym po zasypaniu stawiano dominantę przestrzeni wiecowej (Rzy-

¹ Obrazowe wyobrażenia systemu zob. np. www.isl.uni-karlsruhe.de/module/stadtgrundrisse/stadtgrundrisse.html [dostęp: 10.02.2017]; www.geocities.com/symbolos_fg/vjmgrac.htm [dostęp: 12.02.2017].

² Szerzej o problemie zob. J. Banaszkiewicz, *Pons mercati, gradus lignei, stепен i inne. Uwagi o znaku władzy i prawa słowiańskich miejsc wiecowych*, [w:] *Discernere vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, „Annales UMCS” 1990, nr 45, s. 79–89.

mianie nazywali go *mundus*, z łac. świat, uniwersum), składano części wszystkich ważniejszych zwierząt i rzeczy związane z życiem wspólnoty³.

U Germanów taki słup, ideowe centrum wspólnoty, stanowił przypomnienie mitologicznego drzewa Yggdrasill, na którym według ich wierzeń miało spoczywać *universum*⁴. Czasami, także u Słowian, taka kolumna (zwornik społeczności) była po prostu realnym drzewem rosnącym na specjalnej uświęconej przestrzeni⁵.

Wokół obelisku, kolumny, kamienia czy też drzewa rozciągał się plac – miejsce zebrań, na którym w trakcie wieców rozstrzygano wszystkie najważniejsze dla wspólnoty sprawy.

Struktura przestrzeni wiecowej w wielu społecznościach wykazuje bardzo dużą trwałość. Wiemy na przykład, że zwyczajowo przestrzeń polskich sejmów i sejmików wyznaczano kształtem koła. Okręg był uważany za przestrzeń świętą i obowiązywała w jego obrębie zasada tzw. *miru*, dlatego w celu osiągnięcia jednomyślności obradujących, która obowiązywała zawsze w archaicznych społecznościach europejskich⁶, nawet wyjątkowo oporną, samolubną opozycję traktowano w taki sposób, by uniknąć przelewu krwi. Zgodę oponentów większość wymuszała przytrzymywaniem przeciwników i biciem ich płazami szabel albo po prostu objaniem kijami.

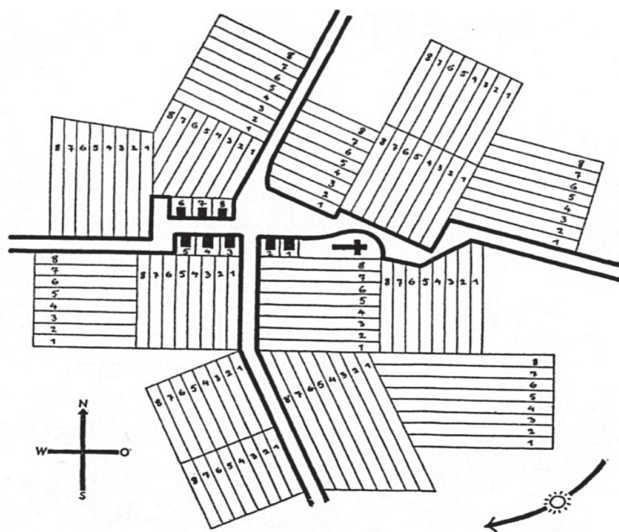
Zwykle każda dawna społeczność lokalna, czy to wieśniacza, czy szlachecka, miała stałe miejsce spotkań. Charakter przestrzeni centralnej małej wspólnoty wiejskiej dobrze oddaje schemat pól marki – germańskiej gminy wiejskiej. Skomplikowany system działek (rys. 1) był corocznie odnawiany, bo zawsze jakaś część ziemi ugorowała jako wspólny zagon, pastwisko dla bydła gromadzkiego. Postanowienia o podziałach przywracanego zasiewom ugoru (kluczowa rzecz dla wieśniaków), a także inne ważne dla nich sprawy rozstrzygano na centralnym placu. Podjęte tam decyzje otrzymywały sankcję religijną, chroniącą gminę przed wewnętrznymi waśniami.

³ W. Müller, *Die heilige Stadt. Roma quadrata, himmlisches Jerusalem und die Mythe vom Welt-nabel*, Stuttgart 1961, s. 22 i n.

⁴ M. Eliade, *Sacrum – mit – historia. Wybór esejów*, Warszawa 1993, s. 65 i n., 150 i n.; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 151 i n. Szerzej o problemie zob. A. Krawiec, *Imagines mundi. Wyobrażenia o świecie człowieka średniowiecznego: krótki zarys tematyki*, [w:] *Mundus hominis – cywilizacja, kultura, natura. Wokół interdyscyplinarności badań historycznych*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2006, s. 145–156.

⁵ Na przykład dąb – centrum plemienia Dalemińców na Łużycach. Zob. D. von Merseburg, *Kronika Thietmara*, przeł. M.Z. Jedlicki, Poznań 1953, s. 7 i n. (I, 3). Więcej o problemie zob. S. Rosik, *Interpretacja chrześcijańska religii Słowian w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku (Thietmar, Adam z Bremy, Helmold)*, Wrocław 2000, s. 64 i n. Szerszy kontekst zagadnienia: A. Tomicka, *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*, Warszawa 1975. Zob. także: R. Vulcănescu, *Kolumna niebios*, Warszawa 1979; M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 2, Warszawa 1994, s. 106 i n.

⁶ Tzw. *liberum veto* wcale nie było zatem „głupim” wymysłem naszych przodków, o czym często informują podręczniki, a czasami – zdarzało się – sugerowali to nawet profesjonalni historycy.

Rys. 1. Schemat układu przestrzennego germańskiej wspólnoty rolnej – marki

Źródło: W. Müller, *Die heilige Stadt. Roma quadrata, himmlisches Jerusalem und die Mythe vom Weltabel*, Stuttgart 1961, s. 106.

W przypadku polskich społeczności chłopskich niewiele wiemy o kształcie i znaczeniu ich pierwotnych, własnych przestrzeni władzy. Na charakter rodzimej średniowiecznej samorządności wiejskiej mocny wpływ mieli osadnicy zachodnioeuropejscy. Zresztą na samym początku nowożytności wszelkie formy niezależności gromad wiejskich były tłamszone, a wkrótce były też niszczone przez rozwijającą się gospodarkę folwarczną. Reliktowo zachowane dawne zwyczaje i nieliczne wzmianki źródeł pozwalają przypuszczać, że również w Polsce i środkowej Europie w ogólnym kształcie układ lokalnych przestrzeni władzy był zbliżony do modelu zachodnioeuropejskiego.

Zatem i wśród Słowian zauważamy, iż zwornikiem każdej małej wspólnoty było pole zebrania, a jego centrum tworzył słup, często w formie tzw. krzyża targowego⁷. Można powiedzieć, iż plac centralny panował nad związaną z nim okolicą; to, co się na nim działo, miało wpływ na całość podległego społeczności obszaru. Z przestrzenią sprzęgnięty był czas, bo słońce padające na słup stojący na polu wiecowym wspólnoty oznaczało godziny dnia oraz pory roku, wyznaczając rytm życia ludzi⁸.

⁷ Pierwszy człon nazwy pochodzi od wykuwania krzyża na dawnych pogańskich obeliskach, natomiast drugi od tego, że na owym polu odbywały się również targi. Zob. D. Bryce, *Symbolika krzyży celtyckich*, Kraków 1993; W. Maisel, *Archeologia prawna Europy*, Warszawa – Poznań 1989, s. 317 i n.; D. Třeštík, „Trh Moravanů” – ústřední trh Staré Moravy, „Československý Časopis Historický” 1973, Vol. 21, s. 869–894.

⁸ W. Müller, *op. cit.*, s. 106.

Rozwinięcie schematu – plac stołeczny

W czasach przed-państwowych małe społeczności bywały zespalane w większą jednostkę polityczną – jej centrum również tworzyło miejsce zebrań. Umieszczano je z zasady na skrzyżowaniu szlaków łączących owe wspólnoty lokalne⁹. W okresie najstarszym przestrzeń taka znajdowała się zwykle na ustroniu, najczęściej na łąkach i w pobliżu wody, która była niezbędnym elementem świąt pogańskich. Ideału dopełniała obecność w pobliżu jakiegoś wzgórza, gdzie umieszczano kamienny tron¹⁰, jeśli społeczność wykształciła władzę monarszą; jeśli nie, na wzniesieniu znajdowało się miejsce ofiarne.

Na świętej przestrzeni rozstajów obradowano o wojnie i pokoju, wybierano władców, odbywały się sądy. Tam wolno było łamać tabu ochronne życia i przelewać krew skazańców; bez obawy można było handlować, bo każde oszustwo, kradzież czy napad od razu stawały się świętokradztwem¹¹.

Zachowało się wspomnienie o istnieniu w dawnej Europie kilku miejsc tego rodzaju. Wiemy na przykład, że władców Karyntii aż do schyłku XVI w. intronizowano na głazie stojącym przy rozstajach dróg, wśród łąk niedaleko dzisiejszego Klagenfurtu¹². Podobnie Szkoci świeżo obwołanych królów sadzali na kamiennym tronie stojącym na pustkowiu¹³, dopóki w połowie XIII w. Anglicy nie zabrali im owego kamienia. Do niedawna można go było oglądać w opactwie Westminster¹⁴, obecnie powrócił do Szkocji i jest przechowywany w Edynburgu¹⁵. W najstarszej Irlandii, która była podzielona na cztery prowincje, na styku ich granic znajdowały się błonia, których punktem centralnym był tzw. kamień podziałów

⁹ O świętości rozstajów zob. B. Wojciechowska, *Na granicy dwóch światów, rozdroża i sakralizacja przestrzeni w przekazach średniowiecznych*, [w:] *Ludzie Kościoła. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 509–518. Zob. także: R.A. Dogshon, *The European Past. Social Evolution and Spatial Order*, London 1987, s. 90 i n.

¹⁰ W. Maisel, *op. cit.*, s. 20 i n. Zob. również: J. Banaszkiewicz, *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław 1998, s. 277 i n.

¹¹ D. Treštík, *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím”*, „Folia Historica Bohemica” 1988, Vol. 12, s. 23–41. Zob. także: G. Kocher, *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*, München 1992, s. 39, *passim*.

¹² Zob. B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantskih Slovencev*, Ljubljana 1952; zbiór studiów: *Der Kärnter Fürstenstein im europäischen Vergleich*, Hrsg. A. Huber, Gmünd 1997.

¹³ Zwany *Stone of Scone* albo *Stone of Destiny* – P.E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, Bd. 3, Stuttgart 1955, s. 926 i n.; G.W.S. Barow, *The Coronation Stone of Scotland*, [w:] *Der Kärnter Fürstenstein im...*, s. 199–215.

¹⁴ W. Maisel, *op. cit.*, s. 23; J. Steane, *Archeology of the Medieval English Monarchy*, London – New York 1999, s. 37 i n.

¹⁵ Jest teraz w zamku w Edynburgu – www.edinbufgh-royalmile.com/castle/castle-stoneofdestiny.html [dostęp: 10.02.2017].

(*Aill na-Mireann*), usytuowany na niewielkim wzgórzu. Na tej przestrzeni tradycyjnie odbywały się ogólnoirlandzkie zgromadzenia ludowe¹⁶.

Podobne rozwiązania miały istnieć na innych obszarach dawnej Europy. Szwedzi intronizowali swoich królów na łąkach Mora niedaleko Uppsali¹⁷. Wielu badaczy wierzy, że kamienny stolec stał w niezamieszkałym do lat 30. X w. Gnieźnie obok pogańskiego stosu ofiarnego, na tzw. Górze Lecha, dominującej nad błoniami wokół jezior Jelonek i Świętego¹⁸.

Dysponujemy kilkoma nieźle opisanymi przykładami pól wiecowych archaicznych wspólnot politycznych. Spójrzmy najpierw na Forum Romanum. Leżało ono na przecięciu *Via Sacra (cardo)* i *Vicus Jugarius (decumanus)*. Przy rozstajach był usytuowany *umbilicus urbis Romae*, *Lapis Niger*, jeziorko tzw. *Lacus Curtius* i inne rzeczy ważne dla najstarszych Rzymian, o których nie ma tu potrzeby wspominać¹⁹. Nad wszystkim górował Kapitol, miejsce świątyni głównych bóstw rzymskich i rezydencji króla (*Arx*)²⁰.

W okresie najstarszym na forum, obok kamienia przykrywającego rzekomy grób Romulusa, obradowali przedstawiciele czterech tribus rzymskich, a całość pierwotnego Rzymu podzielona była na cztery obszary²¹.

Schemat podziału ekumeny na cztery części z wydzieleniem w miejscu ich spotkania przestrzeni eksterytorialnej, spajającej całość w jeden organizm ideowy i polityczny, można spotkać w wielu miejscach na naszym kontynencie.

Wiemy na przykład, że najstarsza Irlandia posiadała cztery prowincje. Ich granice stykały się niegdyś przy tzw. kamieniu podziałów (*Aill na-Mireann*)²².

¹⁶ W. Müller, *op. cit.*, s. 94.

¹⁷ W. Maisel, *op. cit.*, s. 22; E. Hoffmann, *Coronation in Medieval Scandinavia*, [w:] *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, ed. J.M. Bak, Berkeley 1990, s. 126–139.

¹⁸ Z. Kurnatowska, *Elementy sacrum w topografii tworzonej przez Pierwszych Piastów domeny i jej głównych ośrodków*, [w:] *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, red. S. Moździoch, Wrocław 2000, s. 116; T. Sawicki, *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red. Z. Hilczer-Kurnatowska, Poznań 2001, s. 87–126; W. Maisel, *op. cit.*, s. 24. Zob. także: J. Banaszkiewicz, *Polskie dzieje bajeczne...*, s. 342 i n.

¹⁹ Ich opis oraz analizę funkcji przynosi praca Wernera Müllera (*op. cit.*, s. 22 i n.). Zob. także: *Roman Forum*, http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Forum [dostęp: 09.05.2017].

²⁰ Typowy system ogólnego podziału przestrzeni wczesnohistorycznego miasta na część przynależną władzy (cytadela – gr. *akropolis*, łac. *arx*, rus. *kremł*) i resztę należącą do zwykłych mieszkańców zob. W. Philipp, *Die religiöse Begründung der altrussischen Hauptstadt*, [w:] *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956*, Wiesbaden 1956, s. 375–387; K. Bosl, *Kernstadt – Burgstadt. Neustadt – Vorstadt in der europäischen Stadtgeschichte*, „Bayrische Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Klasse – Sitzungsberichte” 1983, Bd. 1, s. 3–34.

²¹ W. Müller, *op. cit.*, s. 32 i n. Czasami też każdej prowincji przypisana była określona barwa. Zob. J. Banaszkiewicz, *Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 77, s. 445–466.

²² W. Müller, *op. cit.*, s. 94. Kamień zachował się do dzisiaj. Zob. www.megaliths.net/west-meath.htm [dostęp: 23.03.2017].

W II w. n.e. stworzono piątą prowincję (*Meath* = środek), obejmującą region wokół owego „kamienia podziału” – tam rezydowała władza monarsza pragnąca narzucić swój autorytet (w ostateczności bezskutecznie) całemu krajowi. Stary system później zarzucono, centrum przeniesiono do Tara i przetrwał on jedynie w kościelnym podziale kraju²³.

Podobnie rozczłonkowana była Islandia i Bornholm²⁴, ale schemat ów nie występował jedynie u Rzymian i Germanów. Kosmas z Pragi, kronikarz czeski żyjący na przełomie XI i XII w., udokumentował zbliżony system podziału przestrzeni istniejący u Łączan, zachodnich sąsiadów Czechów właściwych – Prażan (dzisiejsze zachodnie Czechy). Pisał on tak:

[...] owa ziemia jest podzielona na pięć krain, według ich położenia. Pierwsza kraina znajduje się koło rzeki Hutna [tj. na północy]; druga jest po obu stronach rzeki Chomutovka [na wschodzie]; trzecia rozciąga się w obwodzie strumienia Blšanka [zachód]; czwarta, która zwana jest Lešna, w obrębie rzeki Berounki [południe]; piąta jest w środku, zwana Łąka, najpiękniejsza dla oczu, najkorzystniejsza do uprawy, także najbujniejsza zasiewami i najobjętsza w łąki, skąd i nazwę wzięła [cała] ta kraina²⁵.

Dodać tu trzeba, że z owej łąki – jak wynika z dalszych partii tekstu Kosmasy – wzięła swój początek i legitymację władza nad całym terytorium plemienia.

Jest to ważna informacja, która naprowadza nas na ślad koncepcji przestrzennego układu wczesnego państwa. Nie było ono bowiem jednorodne, tak jak w okresie nowożytnym, a dzieliło się na dwie nierówne części. Pierwsza, mniejsza, ale ważniejsza, mieściła stolicę i lokowała się w ideowym – niekoniecznie geograficznym – środku władztwa. Była ona przeważnie tożsama z terytorium plemienia zdobywców integrujących kraj. Druga część to tzw. pertynencje – obszary mniejszego znaczenia, podporządkowane centrum. Tylko pierwsza dzielnicą dla ówczesnych tak naprawdę była państwem.

Dlatego dawne Czechy to tylko obszar w promieniu kilkudziesięciu kilometrów wokół Pragi²⁶ – chociaż Przemyślidzi panowali nad znacznie rozleglejszymi ziemiami. Francja wczesnośredniowieczna to jedynie niewielki teren na północy dzisiejszego kraju²⁷ – pomimo tego, że Merowingowie, później Karolingo-

²³ W. Müller, *op. cit.*, s. 94. Dalsze kwestie problemu: A. Krawiec, *Globalny obraz nie-globalnego świata. Obraz świata w kartografii uniwersalnej Średniowiecza i Renesansu*, „Kultura – Historia – Globalizacja” 2009, nr 5, s. 1–12; *idem*, *Jerozolima jako środek świata w średniowiecznej geografii kreacyjnej*, „Studia Periegetica” 2010, nr 5, s. 85–125.

²⁴ W. Müller, *op. cit.*, s. 96.

²⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, wyd. B. Bretholz (MGH SS NS 2), Berlin 1923; Kosmas, *Kosmasa Kronika Czechów*, oprac. M. Wojciechowska, Warszawa 1968, s. 110.

²⁶ J. Sláma, *K počátkům hradské organizace v Čechách*, [w:] *Typologie raně feudálních slovanských států*, ed. J. Žemlička, Praha 1987, s. 175–190.

²⁷ Z. Dalewski, *Władza – przestrzeń – ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1996, s. 15 i n.; *idem*, *Miedzy Gnieznem a Poznaniem*.

wie, rozciągnęli swoją władzę aż po Morze Śródziemne. Ziemia ruska zajmowała pierwotnie niewielką przestrzeń wokół Kijowa²⁸. Podobnie było w Polsce²⁹. W naszym języku zachowały się pozostałości po owym archaicznym sposobie ujmowania przestrzeni politycznej. Wielkopolska to przecież inaczej, i właściwiej, „stara” Polska – tożsamość słów „wielki” i „stary” zachowały do dzisiaj niektóre języki indoeuropejskie.

Dopiero po zniszczeniach 1039 r., gdy Czesi zdobyli i spalili wszystkie ważniejsze grody wielkopolskie, uprowadzając przy tym większą część ludności, odbudowywane „państwo” trzeba było sytuować na południu – i tam powstała nowa, młodsza „Polska” – Małopolska. Inne obszary władztwa piastowskiego jeszcze nie były wtedy „Polską”.

Wróćmy na chwilę do czeskiej Pragi, ponieważ możemy tam obserwować modelowy przykład ewolucji formy centrum politycznego archaicznej wspólnoty, pojawiający się wraz z zaistnieniem władzy książęcej.

Opanowanie miejsca stołecznego przez monarchę i pojawienie się kilku podrzędnych przestrzeni władzy

Na terytorium dzisiejszej stolicy Czech od czasów najdawniejszych istniała sieć dróg, których skrzyżowanie znajdowało się na rozległych łąkach w zakolu Wлтаwy. Nie wiemy, czy właśnie na nich, na późniejszym terenie dzisiejszego rynku staromiejskiego, czy też na płaszczyźnie przeciwległej Małej Strany znajdowało się najstarsze miejsce stołeczne wspólnoty politycznej Czechów³⁰. Nad nim wznosiło się wzgórze późniejszego Hradu, na którym na specjalnym kopcu Žiži palono bogom ofiary. Gdzieś tam stał również święty kamienny tron władców czeskich. Ostatnia o nim wzmianka pochodzi z XIII w.³¹

W pobliżu miejsca wiecowego wznosiła się, wzmiankowana już w czasach historycznych, górką Šibenice (gdzie nie tylko wieszano przestępców, ale przede wszystkim eksponowano ciała skazańców ściganych na rynku)³².

O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów, „Kwartalnik Historyczny” 1991, nr 2, s. 19–43 (tam literatura).

²⁸ A.N. Nasonov, „Russkaja zemlja” i obrazovanie territorii drevnerusskogo gosudarstva, Moskwa 1951.

²⁹ Z. Kurnatowska, *Początki państwa i chrześcijaństwa w Polsce w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Archeologia Wielkopolski. Osiągnięcia i problemy ochrony zabytków*, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 1998, s. 91–101; *eadem*, *Recent problems and research on the early Middle Ages in Poland*, „Slavia Antiqua” 1995, No. 36, s. 7–18.

³⁰ J. Frolik, J. Klápšte, *Praha a pražský hrad v 11. a 12. století*, [w:] *Miasto zachodniosłowiańskie w XI–XII wieku. Społeczeństwo – kultura*, red. L. Leciejewicz, Wrocław 1991, s. 103–118.

³¹ D. Třeštík, *Die Gründung Prags*, [w:] *Burg – Burgstadt – Stad. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren im Ostmitteleuropa*, Hrsg. H. Brachmann, Berlin 1995, s. 235.

³² Z. Fiala, *O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích i diplomatických pramenech 12. i 13. století až do založení Starého Mesta pražského*, [w:] *Z českých dejin. Sborník prací in*

Wiemy, że pierwotnie region praski – chociaż tak ważny politycznie – aż do schyłku IX stulecia był niezamieszkały. Dopiero w 885 r. książę Borzywój, po złamaniu oporu oponentów, chcąc ugruntować swoją obecność na tym „władzodajnym” terenie i zatrzymać tron dla swojego rodu, kazał ogrodzić wzgórze praskie i obsadził w ten sposób powstały gród załogą. Po przyjęciu chrztu Borzywój osłabiał pogańską moc kopca Žiži i włączał ten teren w krąg nowego *sacrum* przez zbudowanie u jego podstawy kościoła NMP³³.

Wraz z powstaniem grodu przestrzeń w zakolu Wełtawy wypełniała się stopniowo zabudową, dając początek miastu. Centrum jego układu urbanistycznego stał się plac miejski – rynek³⁴. Ciekawe jednak, że nigdy nie był on jedyną przestrzenią władzy wewnątrz aglomeracji. Gród praski posiadał przecież swoją własną przestrzeń władzy z kamiennym stołcem. Ponadto przed bramami Pragi istniało szerokie pole – tradycyjne miejsce koncentrowania się wojowników tzw. Boištie, ale też miejsce związane z egzekucją prawa³⁵. Własne rynki posiadała też dzielnica pod Hradem – Mała Straná, oraz Vyšehrad, później zaś też Nowe Miasto³⁶. Te place pełniły nie tylko funkcje targowe, mniej lub bardziej silnie był także akcentowany charakter prawny, organizujący okoliczne społeczności.

Zauważone w czeskiej stolicy zjawisko rozdzielenia dawnej przestrzeni centralnej na wiele miejsc koncentrujących ideową i polityczną uwagę wspólnot (przy zachowaniu użyteczności gospodarczej owych placów) wydaje się dość typowe dla ośrodków politycznych rozwiniętych społeczeństw zachodnioeuropejskich. Warto tu dodać, że zawsze dla wspólnot samorządowych najważniejszą przestrzenią władzy był główny rynek, z zasady mieszczący się na środku miasta lokacyjnego i pozostający w pewnej niezależności (również przestrzennej) od siedziby władzy państwowej. W modelu miasta wschodnioeuropejskiego zaś, wzorującego się na tradycjach bizantyjskich, główny plac pozostawał zawsze w łączności z rezydencją władcy czy urzędnika państwowego i mieścił się z zasady przed główną bramą kremla (akropolu)³⁷.

memoriam Václava Husy, ed. Z. Fiala, Praha 1966, s. 39 i n.; R. Turek, *Troje hapax legomenon u Kosmy (Hrvasten – Žizi – Sibenica)*, „Onomastický Zpravodaj Československé Akademie Ved (Zpravodaj Mistopisné komise Československé Akademie Ved)” 1983, Vol. 24, s. 575–583.

³³ D. Trešník, *Borivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava*, [w:] *Velká Morava a počátky československé státnosti*, eds. J. Poulik, B. Chrapovský, Praha 1985, s. 273–295.

³⁴ A. Pleszczyński, *Miejscza władzy w Czechach w X–XII wieku. Zarys modelu przestrzennego centrum wczesnośredniowiecznej wspólnoty, jego geneza i charakter ideowy*, [w:] *Sedes regni principales. Materiały z konferencji – Sandomierz 20–21 października 1997 r.*, red. B. Trelińska, Sandomierz 1999, s. 81–94.

³⁵ *Fontem rerum Bohemicarum*, t. 2, wyd. J. Emler, Praha 1874, s. 475; *Praha středověká (tero knit o Praze)*, ed. E. Poche, Praha 1983, s. 10. Zob. także: B. Nechvátal, *Vyšehrad*, Praha 1976, s. 109 i n.

³⁶ R. Hlubinka, *Středověké domy a opevnění Nového Města a Vyšehradu*, „Správy památkové péče”, 1948, s. 69.

³⁷ Przykładem może służyć tu Plac Czerwony w Moskwie. Zob. np. *Pamjatniki architektury*

PRZESTRZEŃ LINIOWA Z ELEMENTAMI WERTYKALIZMU (WODZOWSKO-MONARCHICZNA)

Linearyzacja przestrzeni politycznej

Spółczeństwom demokratycznym w zasadzie do funkcjonowania władzy wystarczył jeden główny centralny plac – tam odbywały się wszelkie uroczystości, wiece i inne ważne dla całej wspólnoty wydarzenia związane z podejmowaniem decyzji politycznych, ceremoniami religijnymi oraz spotkaniami elit ze społeczeństwem.

Dla rządów monarszych centralna forma przestrzeni kontaktu władcy z poddanymi już nie była tą jedyną i najbardziej odpowiednią. Panujący nie potrzebowali szerokiego otwartego placu do wiecowania z poddanymi. Jeśli formalnie rządził się ktoś, to jedynie wąskiego kręgu oficjeli skupionych w rezydencji. Jednak i w systemie monarchicznym otwarta szeroka przestrzeń utrzymała pewne cechy wiążące się z polityką. Władza nie wykorzystywała już owego miejsca, by zasięgać opinii mas, lecz jedynie do przekazywania zgromadzonym swojej woli i egzekucji prawa.

Wszelkie formy kontaktu władcy z tłumami poddanych przybrały charakter aklamacji rządów i miały za zadanie utwierdzać masy w posłuszeństwie. Najlepiej tym celom służyły uroczyste przejazdy monarchy i jego orszaku przez ośrodki stołeczno-rezydencjonalne, manifestujące wspaniałość jego osoby i siłę jego państwa. Tego rodzaju spektakle miały wiele wspólnego z rzymskimi tryumfalnymi wjazdami wodzów i cesarzy.

By nie sięgać do czasów starożytnych ani też rozglądać się zbyt daleko, przy ilustracji postawionego tu problemu można posłużyć się przykładem dość bliskim nam czasowo i geograficznie. Spójrzmy mianowicie na opis tryumfalnego wjazdu księcia Brzetysława I do Pragi w 1039 r., sporządzony przez kronikarza Kosmasa. Naprzeciw władcy, który po zdobyciu głównych ośrodków państwa piastowskiego powracał do swojej stolicy, wyszła liczna delegacja. Oczekiwała ona na Brzetysława kilka kilometrów przed miastem na błoniach obok rzeczki Rokytka. Kronikarz w innym miejscu swojego dzieła poświadcza, że teren ów nie był wybrany przypadkowo – tam bowiem zwyczajowo witano panującego przybywającego do głównego grodu kraju. Uszykowano procesję i dalej orszak panującego szedł już w określonym porządku. Dziekan praski informuje, że pochód otwierał sam władca, który wraz z biskupem Sewerem dźwigał relikwie św. Wojciecha zabrane z Gniezna; dalej postępowali opaci, którzy nieśli szczątki Pięciu Braci, z kolei ramiona archiprezbiterów obarczono skrzynią z ciałem Gaudentego, zaś 12 wybra-

Moskvy, t. 1: *Kreml', Kitaj-gorod, Centralnyje ploščadi*, Moskwa 1982, s. 302 i n.; N. Tichomirov, *Krasnaja ploščad'*, „Architektura SSSR” 1957, Vol. 6, s. 36–41.

nych kapłanów dźwigało złoty krucyfiks, który Chrobry ufundował dla archikate-dry. Za nimi szli dopiero świeccy dostojnicy i zwykli wojownicy³⁸.

Słowa kronikarza w żadnym wypadku nie są jakąś relacją z rzeczywiste-go wydarzenia, a raczej kompilacją doświadczeń z obserwowanych przez niego monarszych wjazdów oraz przeświadczenia, jak tego rodzaju pochód powinien wyglądać – akt ów dotyczył przecież nie tylko szanowanego księcia, ale przede wszystkim sprowadzenia do kraju relikwii, zwłaszcza św. Wojciecha³⁹. Kosmas zatem jasno w swoim opisie zarysował hierarchię władztwa Przemyślidów.

Inne źródła łacińskie, ale też ruskie oraz greckie, potwierdzają, iż ceremo-nia zauważona przez Kosmasa dość dobrze oddaje stosowany szeroko w całej Eu-ropie od starożytności zwyczajowy ryt wjazdu monarchy (tzw. *adventus regis*)⁴⁰. Władcę z zasady witano daleko przed miastem, czasami kilkanaście kilometrów, później po raz wtóry przyjmowano go na placu przed główną bramą ośrodka. Da-lej orszak przechodził przez drogę, zwykle zwaną królewską czy cesarską albo inną nazwą podkreślającą jej niezwykłość. Poczёт monarszy mijał kolejne place miejskie, gdzie witały go i adorowały następne grupy – reprezentacje mieszkań-ców stolicy i całego kraju.

Towarzyszyła temu wszystkiemu rytualna wesołość, wiwaty, przygrywały głośno orkiestry. Na czoło manifestujących szacunek dla przybyłego zwyczajowo wysuwano młodzież i dzieci. Do dzisiaj przy wielu tego rodzaju okolicznościach z inscenizowaną radością wymachują one chorągiewkami⁴¹.

Wagę i znaczenie rytualnej trasy przejazdów monarszych dokumentuje fakt obecności w rozplanowaniu europejskich stolic (Rzymu⁴², Konstantynopola⁴³,

³⁸ *Cosmae Pragensis Chronica...*, II, 5, s. 90.

³⁹ V. Novotný, *České dějiny*, I/2: *Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 27; B. Krzemińska, *Boj Knižete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041)*, Praha 1979, s. 16.

⁴⁰ Więcej o znaczeniu tego aktu zob. np. D.A. Warner, *Ritual and Memory in the Ottonian Reich: The Ceremony of Adventus*, „Speculum” 2001, No. 76, s. 278–281; W. Dotzauer, *Die Ankunft des Herrschers. Der fürstliche „Einzug” in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs)*, „AfK” 1973, Bd. 55, s. 245–288; E. Kantorowicz, *The ‘King’s Advent’ and the enigmatic panels in the doors of Santa Sabina*, [w:] *idem, Selected Studies*, Locus Valley 1965, s. 37–75; G. Kipling, *Enter the King. Theatre, Liturgy, and Ritual in the Medieval Civic Triumph*, Oxford 1998, DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198117612.001.0001>.

⁴¹ Kosmas obdarzył nas następującym opisem: „[Brzetysława II w r. 1092] przybywającego do miasta Pragi przyjął radujący się lud porozstawianymi po różnych rozstajach dróg wesołymi koro-wodami grających na piszczałkach i bębnach tak dziewcząt, jak chłopców, i dzwonami bijącymi po kościołach. Sam zaś biskup Kosmas z duchowieństwem i wspaniałą procesją, przyjmując go w bra-mie grodu [...] poprowadził do tronu”. Kosmas, *op. cit.*, s. 306; *Cosmae Pragensis Chronica...*, II, 50, s. 157.

⁴² I. Herklotz, *Der Campus lateranensis im Mittelalter*, „Römisches Jahrbuch für Kunstge-schichte” 1985, Bd. 22, s. 1–43; R. Krautheimer, *Rome. Profile of a City, 312–1308*, New York 2000.

⁴³ A. Cameron, *The construction of court ritual: The Byzantine Book of Ceremonies*, [w:] *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge 1992, s. 106–136.

Moskwy⁴⁴, Pragi⁴⁵, Paryża⁴⁶, ale też Krakowa czy Warszawy) specjalnej ceremonialnej trasy, zwanej zwykle „drogą królewską”.

W istocie jednak przejazdy monarsze, choć stanowiły zwłaszcza we wcześniejszym średniowieczu bardzo istotny element praktycznej działalności władcy (często się mówi, iż wówczas panujący „rządził z siodła”), w ideologii politycznej były traktowane jako coś epizodycznego, przejściowego. Prawdziwy ład tradycyjna wspólnota polityczna uzyskiwała wtedy, gdy monarcha zasiadał w swojej stolicy na tronie, stanowiąc wierzchołek hierarchii społecznej i łącząc ją z Niebiosami⁴⁷.

Kształt przestrzenny rezydencji i pojawianie się w niej elementów monarszego „wertikalizmu”

Zwykle stolica miała wyodrębnioną część rezydencjonalną. Dopiero tam władca był prawdziwie „u siebie”. Określenie to nie oznacza jednak, że przestrzeń była niedostępna obecności i obserwacji poddanych. W jej obrębie kontakt społeczności z panującym podlegał ścisłej reglamentacji, w której rygory przynależenia konkretnej przestrzeni określonym grupom ludzi odgrywały ważną rolę.

Świetny, modelowy – wydaje się – przykład tego rodzaju uroczystości wewnętrznej rezydencji zawiera opis koronacji Ottona I dokonanej w Akwizgranie w 936 r., a opisaną przez Widukinda z Korwei⁴⁸.

Na samym początku ceremonii Otto zjawił się przed wejściem do bazyliki – głównego kościoła rezydencji zbudowanej przez Karola Wielkiego. Plac przed świątynią zamknięty był z czterech stron budowlami i miał kształt atrium (dziedzińca). W tej przestrzeni zgromadzono przedstawicieli elit świeckich. Na samym

⁴⁴ M.S. Flier, *The Iconography of Royal Procession: Ivan the Terrible and the Muscovite Palm Sunday Ritual*, [w:] *European Monarchy. Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*, eds. H. Duchhardt, R.A. Jackson, D. Sturdy, Stuttgart 1992, s. 109–125; C. Mango, *The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate*, “Dumbarton Oaks Papers” 2000, No. 54, DOI: <https://doi.org/10.2307/1291838>, s. 173–188; M. McCormick, *Eternal victory. Triumphal rulership in late antiquity, Byzantium, and the early Medieval West*, Cambridge 1986.

⁴⁵ F. Kašička, B. Nechvátal, *Vyšehradské brány*, “Staletá Praha” 1977, Vol. 8, s. 253 (przypis 21). Wjazdy i parady monarchów czeskich poświadczone są już od początku XI w. Zob. *Praha stredoveká...*, s. 9.

⁴⁶ L.M. Bryant, *The Medieval Entry Ceremony at Paris*, [w:] *Coronations: Medieval and Early...*, s. 88–118.

⁴⁷ Taki schemat często przedstawiano na obrazach wyobrażających strukturę państwa. Por. np. scenę intronizacji królewskiej z tzw. Pontyfikału Erazma Ciołka, wielokrotnie reprodukowaną np. w: *Monarchia Jagiellonów 1399–1586*, red. M. Derwich, Warszawa – Wrocław 2003, s. 91.

⁴⁸ *Widukindi res gestae saxonicae*, [w:] *Quellen zur Geschichte der Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liutprands Werke*, wyd. A. Bauer, R. Rau (AQDGM 8), Darmstadt 1975. Analiza historyczna wydarzenia: H. Keller, *Die Einsetzung Ottos I. zum König (Aachen, 7. August 936) nach dem Bericht Widukinds von Corvey*, [w:] *Krönungen Könige in Aachen – Geschichte und Mythos*, Hrsg. M. Kramp, Bd. 1, Mainz 2000, s. 265–273.

czelę występowali możni, a tuż przy elekcie stali książęta. Ci ostatni w pewnym momencie podeszli do władcy i własnymi rękoma podnieśli go w powietrze, a następnie posadzili (dosłownie) na kamiennym tronie ustawionym przed wejściem do kościoła na lekko wywyższonym podeście. Ważniejsi dostojnicy podchodzili do Ottona i przysięgali mu wierność.

Ta świecka ceremonia, jak podkreśla Widukind, czyniła z dawnego elekta formalnego króla Franków (Wschodnich). To jednak nie był koniec uroczystości, bo przecież wyniesienie Ottona uzupełniono sakrą kościelną. Religijne ceremonie zostały spełnione wewnątrz świątyni, do której wprowadził władcę arcybiskup. Najpierw ustawionego przed ołtarzem Ottona okrzyknięto królem, a później go inwestowano (ubrano w płaszcz, zawieszono na nim pas z mieczem, wręczono berło). Towarzyszyły temu stosowne benedykcje. Dalszej części mszy koronacyjnej, wraz z niezbędnymi modłami (*laudes regiae*), król już słuchał wywyższony na emporze.

Swojemu wikariuszowi przyglądał się namalowany na podniebieniu kopuły świątynnej Chrystus na Majestacie. W późniejszych czasach, z Fryderyka Barbarossy, jeszcze bardziej podkreślono łączność ziemskiego monarchy z niebieskim przez zawieszenie u zwornika kopuły wielkiego świecznika wyobrażającego Państwo Boże, za którego najważniejszego reprezentanta na ziemi chciał się uważać król⁴⁹.

Ten swego rodzaju wertykalizm w organizacji przestrzeni władzy można założyć nawet we wcześniejszych założeniach wspólnotowych (słup wiecowy) – tu jednak, w Akwizgranie i innych rezydencjach stołecznych, uzyskał on mocniejszy akcent oraz związanie z konkretnym człowiekiem. Władcy z zasady starali się w swojej siedzibie, przez odwoływanie się do wertykalizmu, manifestować przynależne im walory nadprzyrodzone. Wiemy od Liutpranda z Cremony, że w Bizancjum cesarz w trakcie audiencji potrafił nawet ukazywać się widzom raz na wysokości ich wzroku, a raz wysoko nad ziemią, bo jego tron windowany był w przestworza przez specjalny mechanizm⁵⁰.

Wróćmy jednak do Widukinda, bo przecież ani wąski dziedziniec rezydencji, ani przestrzeń świątyni nie były jedynymi miejscami na terenie należącym do władcy, które miały cechy znaczące ideowo. Nieodłączną cechą każdego spotkania monarchy z poddanymi były uczty i zabawa.

Na tego rodzaju okazje rezydencja Karola Wielkiego posiadała dwie specjalne przestrzenie. Ważniejszą z nich była sala auli pałacowej, gdzie, na piętrze,

⁴⁹ F. Kreusch, *Zur Planung der Aachener Barbarossaleuchter*, „Aachener Kunstblätter” 1961, Bd. 22, s. 21–36. Więcej o przestrzennej strukturze rezydencji akwizgrańskiej zob. np. J.L. Nelson, *Aachen as a Place of Power*, [w:] *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, eds. M. de Jong, F. Theuvs, C. van Rhijn, Leiden – Boston – Köln 2001, s. 217–241.

⁵⁰ Liutprandi *Liber Antapodoseos*, [w:] *Quellen zur Geschichte der Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liutprands Werke*, wyd. A. Bauer, R. Rau, Bd. 8, Darmstadt 1977, s. 488 (VI, 5).

monarcha zasiadał i uczładował z nobilami – w miejscu tym odbywały się także narady świeckich elit państwa. Niżej, przed aulą i kościołem pałacowym, znajdował się obszerny plac – zbierali się na nim pośledniejsi rangą poddani monarchy frankijskiego, później zaś władcy Rzeszy. Po naradzie elit, przekazywano im postanowienia władzy, ale również dla nich przygotowywano jedło i napitek, gdy w auli uczładowały elity.

Otwarty plac służył też zwyczajowo targom i do egzekucji prawa, dokonywanych przed statua Teodoryka Wielkiego, sprowadzoną przez Karola Wielkiego z Italii.

Istniał ponadto w przestrzeni rezydencji władcy Franków – spotykany przeważnie i w innych ośrodkach władzy europejskich monarchów – jeszcze jeden element służący eksponowaniu nadprzyrodzonych wartości panującego. Chodzi mianowicie o ogród zoologiczno-botaniczny. Tego rodzaju założenie miało przypominać stare wierzenia o łączności króla ze światem chthonicznych sił przyrody, które miały dawać życie, zdrowie, dostatek i płodność jego poddanym.

WYOBRAŻENIA WŁADZY I MONARCHY

Pewne elementy organizacji przestrzeni władzy zauważyć można na ilustracjach pokazujących reprezentację państwa. Tego rodzaju obrazy: miniatury, ryciny i malowidła, pojawiały się w Europie na niemal masową skalę u schyłku średniowiecza, a jeszcze bardziej popularne stały się w okresie nowożytnym⁵¹.

Problem jest bardzo rozległy i możemy tu jedynie o nim wspomnieć w najogólniejszym zarysie. Najlepszym, wydaje się, dla naszych potrzeb, bo najbardziej nam bliskim kulturowo, ale i reprezentatywnym dla zjawiska, przykładem służy bardzo znana rycina zamieszczona w tzw. Kodeksie Łaskiego (*Commune Regni. Pol. Privilegium*, 1506) z przedstawieniem monarchy i reprezentantów społeczności⁵². W centrum ilustracji widzimy króla na majestacie, który zasiada na wysokim tronie, przybierając kształt niemalże słupa. Wierchołek siedziska tronowego zdobią herby państwa i dynastii. Ów tron-kolumna to niewątpliwie przypomnienie dominanty pola wiecowego, centrum świata wspólnoty. Wo-

⁵¹ Na przykład wyobrażenie parlamentu Edwarda I (Windsor, Royar Library) w: E. King, *Medieval England 1066–1485*, Oxford 1988, s. 157. Ponadto króla Francji na obrazie procesu Roberta z Artois zob. np. w: F. Šmahel, *Cesta Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006, s. 36; B. Klussek, *Historia parlamentu angielskiego pokazana na miniaturach z księgi króla herbowego, Tomasza Wriothesleya (ok. 1530)*, „Studia nad Sztuką Renesansu i Baroku” 2010, t. 11, s. 477–492.

⁵² Drzeworyt ten był wielokrotnie publikowany. Zob. np. *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, il. 3 (po s. 96); dostępny również w internecie, np. https://pl.wikipedia.org/wiki/Statut_%C5%81askiego [dostęp: 29.03.2017]. Ogólnie o problematyce przestrzeni w sztuce średniowiecza zob. R. Grinnel, *Theoretical attitude towards space in the Middle Ages*, „Speculum” 1946, No. 21, s. 141–157.

kół tak przedstawionego monarchy i jego majestatu obraca się całe jego *universum*. Najbliżej owego centrum umieszczono kanclerza z atrybutami urzędu. Dalej, w kole, zasiadają reprezentanci społeczeństwa: u góry – dygnitarze duchowni, na dole – świeccy. Wszyscy są opatrzeni stosownymi herbami identyfikującymi ich godności.

Bardzo istotne w kontekście wspomnianych wyżej właściwości pola wiecowego jest to, że wyobrażenie elity państwa zostało umieszczone wewnątrz figury koła z przypomnieniem nadprzyrodzonego środka owej przestrzeni. Posiada ono też dodatkową identyfikację, łączącą pole, na którym przebywają owi ludzie, z *sacrum*. Koło mianowicie wpisane jest w inną figurę świętą – kwadrat. Ponadto, co ważne, miejsca między rogami kwadratu i obręczą koła wypełniają aniołowie, którzy – oprócz manifestowania boskiej opieki czuwającej nad wiecującymi – niewątpliwie nawiązują do zwyczajowego wyznaczania osi świata przy przygotowywaniu przestrzeni obrad każdej europejskiej wspólnoty tradycyjnej.

* * *

Niniejszy szkic nie wyczerpuje ani nawet nie wymienia wszystkich kwestii olbrzymiego przecież problemu, bo spełnienie tego zadania wymagałoby wielotomowych studiów i długoletniej pracy. Chodziło tu jedynie o zaproponowanie pewnego ogólnego schematu porządkującego zagadnienie oraz przedstawienie garści przykładów, które ilustrowałyby stawiane tezy. Być może w ten sposób ukształtowany tekst przysłuży się jakoś studiom szczegółowym – weryfikującym, pogłębiającym albo może odrzucającym jakieś treści czynionych powyżej rozważań. Wszystko w imię rozwijania tego wciąż słabo rozpoznanego przez historyków zagadnienia, lecz ważnego i intrygującego, jak – mam nadzieję – wyraźnie pokazują spisane tu dociekania.

BIBLIOGRAFIA

Źródła (pisane i ikonograficzne)

- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, wyd. B. Bretholz (MGH SS NS 2), Berlin 1923.
Fontem rerum Bohemicarum, t. 2, wyd. J. Emler, Praha 1874.
Kosmas, *Kosmasa Kronika Czechów*, oprac. M. Wojciechowska, Warszawa 1968.
Liutprandi Liber Antapodoseos, [w:] *Quellen zur Geschichte der Kaiserzeit. Widukinds Sachsen-geschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liutprands Werke*, wyd. A. Bauer, R. Rau, Bd. 8, Darmstadt 1977.
Merseburg D. von, *Kronika Thietmara*, przeł. M.Z. Jedlicki, Poznań 1953.
Praha středověká (tero knit o Praze), ed. E. Poche, Praha 1983.
Roman Forum, http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Forum [dostęp: 09.05.2017].
Statut Łaskiego (wyobrażenie senatu polskiego), https://pl.wikipedia.org/wiki/Statut_%C5%81askiego [dostęp: 29.03.2017].

- Widukindi res gestae saxonicae*, [w:] *Quellen zur Geschichte der Kaiserzeit. Widukinds Sachsen-geschichte. Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos. Liutprands Werke*, wyd. A. Bauer, R. Rau (AQDGM 8), Darmstadt 1975.
- www.edinbufgh-royalmile.com/castle/castle-stoneofdestiny.html [dostęp: 10.02.2017].
- www.geocities.com/symbolos_fg/vjmgrac.htm [dostęp: 12.02.2017].
- www.isl.uni-karlsruhe.de/module/stadtgrundrisse/stadtgrundrisse.html [dostęp: 10.02.2017].
- www.megaliths.net/westmeath.htm [dostęp: 23.03.2017].

Opracowania

- Banaszkiewicz J., *Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu*, „Prze-gład Historyczny” 1986, nr 77, s. 445–466.
- Banaszkiewicz J., *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław 1998.
- Banaszkiewicz J., *Pons mercati, gradus lignei, stепен i inne. Uwagi o znaku władzy i prawa sło-wiańskich miejsc wiecowych*, [w:] *Discernere vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szy-mańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, „Annales UMCS” 1990, nr 45, s. 79–89.
- Barow G.W.S., *The Coronation Stone of Scotland*, [w:] *Der Kärnter Fürstenstein im europäischen Vergleich*, Hrsg. A. Huber, Gmünd 1997.
- Bosl K., *Kernstadt – Burgstadt. Neustadt – Vorstadt in der europäischen Stadtgeschichte*, „Bay-rische Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Klasse – Sitzungsberichte” 1983, Bd. 1, s. 3–34.
- Bryant L.M., *The Medieval Entry Ceremony at Paris*, [w:] *Coronations: Medieval and Early Mod-ern Monarchic Ritual*, ed. J.M. Bak, Berkeley 1990.
- Bryce D., *Symbolika krzyży celtyckich*, Kraków 1993.
- Cameron A., *The construction of court ritual: The Byzantine Book of Ceremonies*, [w:] *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge 1992, s. 106–136.
- Dalewski Z., *Między Gniezmem a Poznaniem. O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów*, „Kwartalnik Historyczny” 1991, nr 2, s. 19–43.
- Dalewski Z., *Władza – przestrzeń – ceremonial. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1996.
- Der Kärnter Fürstenstein im europäischen Vergleich*, Hrsg. A. Huber, Gmünd 1997.
- Dogshon R.A., *The European Past. Social Evolution and Spatial Order*, London 1987.
- Dotzauer W., *Die Ankunft des Herrschers. Der fürstliche “Einzug” in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs)*, „AfK” 1973, Bd. 55, s. 245–288.
- Eliade M., *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 2, Warszawa 1994.
- Eliade M., *Sacrum – mit – historia. Wybór esejów*, Warszawa 1993.
- Fiala Z., *O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích i diplomatických pramenech 12. i 13. století až do založení Starého Mesta pražského*, [w:] *Z českých dejín. Sborník prací in memoriam Václava Husy*, ed. Z. Fiala, Praha 1966, s. 35–62.
- Flier M.S., *The Iconography of Royal Procession: Ivan the Terrible and the Muscovite Palm Sunday Ritual*, [w:] *European Monarchy. Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*, eds. H. Duchhardt, R.A. Jackson, D. Sturdy, Stuttgart 1992, s. 109–125.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- Frolík J., Klápšte J., *Praha a pražský hrad v 11. a 12. století*, [w:] *Miasto zachodniosłowiańskie w XI–XII wieku. Społeczeństwo – kultura*, red. L. Leciejewicz, Wrocław 1991, s. 103–118.
- Grafenauer B., *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantskih Slovencev*, Ljubljana 1952.
- Grinnel R., *Theoretical attitude towards space in the Middle Ages*, “Speculum” 1946, No. 21, s. 141–157.
- Herklotz I., *Der Campus lateranensis im Mittelalter*, „Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte” 1985, Bd. 22, s. 1–43.

- Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, Warszawa 1984.
- Hlubinka R., *Středověké domy a opevnění Nového Města a Vyšehradu*, „Správy památkové péče”, 1948, s. 63–82.
- Hoffmann E., *Coronation in Medieval Scandinavia*, [w:] *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, ed. J.M. Bak, Berkeley 1990.
- Kantorowicz E., *The 'King's Advent' and the enigmatic panels in the doors of Santa Sabina*, [w:] *idem, Selected Studies*, Locus Valley 1965, s. 37–75.
- Kašička F., Nechvátal B., *Vyšehradské brány*, „Staletá Praha” 1977, Vol. 8, s. 233–253.
- Keller H., *Die Einsetzung Ottos I. zum König (Aachen, 7. August 936) nach dem Bericht Widukinds von Corvey*, [w:] *Krönungen Könige in Aachen – Geschichte und Mythos*, Hrsg. M. Kramp, Bd. 1, Mainz 2000, s. 265–273.
- King E., *Medieval England 1066–1485*, Oxford 1988.
- Kipling G., *Enter the King. Theatre, Liturgy, and Ritual in the Medieval Civic Triumph*, Oxford 1998, DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198117612.001.0001>.
- Klusek B., *Historia parlamentu angielskiego pokazana na miniaturach z księgi króla herbowego, Tomasza Wriothesleya (ok. 1530)*, „Studia nad Sztuką Renesansu i Baroku” 2010, t. 11, s. 477–492.
- Kocher G., *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie*, München 1992.
- Krautheimer R., *Rome. Profile of a City, 312–1308*, New York 2000.
- Krawiec A., *Globalny obraz nie-globalnego świata. Obraz świata w kartografii uniwersalnej Średniowiecza i Renesansu*, „Kultura – Historia – Globalizacja” 2009, nr 5, s. 1–12.
- Krawiec A., *Imagines mundi. Wyobrażenia o świecie człowieka średniowiecznego: krótki zarys tematyki*, [w:] *Mundus hominis – cywilizacja, kultura, natura. Wokół interdyscyplinarności badań historycznych*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2006, s. 145–156.
- Krawiec A., *Jerozolima jako środek świata w średniowiecznej geografii kreacyjnej*, „Studia Periegetica” 2010, nr 5, s. 85–125.
- Kreusch F., *Zur Planung der Aachener Barbarossaleuchter*, „Aachener Kunstblätter” 1961, Bd. 22, s. 21–36.
- Krzemieńska B., *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041)*, Praha 1979.
- Kurnatowska Z., *Elementy sacrum w topografii tworzonej przez Pierwszych Piastów domeny i jej głównych ośrodków*, [w:] *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, red. S. Moździoch, Wrocław 2000, s. 111–126.
- Kurnatowska Z., *Początki państwa i chrześcijaństwa w Polsce w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Archeologia Wielkopolski. Osiągnięcia i problemy ochrony zabytków*, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 1998, s. 91–101.
- Kurnatowska Z., *Recent problems and research on the early Middle Ages in Poland*, „Slavia Antiqua” 1995, No. 36, s. 7–18.
- Maisel W., *Archeologia prawna Europy*, Warszawa – Poznań 1989.
- Mango C., *The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate*, „Dumbarton Oaks Papers” 2000, No. 54, DOI: <https://doi.org/10.2307/1291838>, s. 173–188.
- McCormick M., *Eternal victory. Triumphal rulership in late antiquity, Byzantium, and the early Medieval West*, Cambridge 1986.
- Monarchia Jagiellonów 1399–1586*, red. M. Derwich, Warszawa – Wrocław 2003.
- Müller W., *Die heilige Stadt. Roma quadrata, himmlisches Jerusalem und die Mythe vom Weltnabel*, Stuttgart 1961.
- Nasonov A.N., *„Russkaja zemlja” i obrazovanie territorii drevnerusskogo gosudarstva*, Moskva 1951.
- Nechvátal B., *Vyšehrad*, Praha 1976.

- Nelson J.L., *Aachen as a Place of Power*, [w:] *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, eds. M. de Jong, F. Theuvs, C. van Rhijn, Leiden – Boston – Köln 2001, s. 217–241.
- Novotný V., *České dějiny*, I/2: *Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.
- Pamjatniki architektury Moskvy*, t. 1: *Kreml', Kitaj-gorod, Centralnyje ploščadi*, Moskva 1982.
- Philipp W., *Die religiöse Begründung der altrussischen Hauptstadt*, [w:] *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956*, Wiesbaden 1956, s. 375–387.
- Pleszczyński A., *Miejsca władzy w Czechach w X–XII wieku. Zarys modelu przestrzennego centrum wczesnośredniowiecznej wspólnoty, jego geneza i charakter ideowy*, [w:] *Sedes regni principales. Materiały z konferencji – Sandomierz 20–21 października 1997 r.*, red. B. Trelińska, Sandomierz 1999, s. 81–94.
- Pleszczyński A., *Przestrzeń polityczna w średniowieczu*, [w:] *Przestrzeń we współczesnej nauce*, red. W.A. Kamiński, G. Nowak, S. Symiotuk, Zamość 2003, s. 193–202.
- Rosik S., *Interpretacja chrześcijańska religii Słowian w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku (Thietmar, Adam z Bremy, Helmold)*, Wrocław 2000.
- Sawicki T., *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red. Z. Hilczer-Kurnatowska, Poznań 2001, s. 87–126.
- Schramm P.E., *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, Bd. 3, Stuttgart 1955.
- Sláma J., *K počátkům hradské organizace v Čechách*, [w:] *Typologie raně feudálních slovanských států*, ed. J. Žemlička, Praha 1987, s. 175–190.
- Steane J., *Archeology of the Medieval English Monarchy*, London – New York 1999.
- Šmahel F., *Cesta Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006.
- Tichomirov N., *Krasnaja ploščad'*, „Architektura SSSR” 1957, Vol. 6, s. 36–41.
- Tomicka A., *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*, Warszawa 1975.
- Třeštík D., *Borivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava*, [w:] *Velká Morava a počátky československé státnosti*, eds. J. Poulik, B. Chrapovský, Praha 1985, s. 273–295.
- Třeštík D., *Die Gründung Prags*, [w:] *Burg – Burgstadt – Stad. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren im Ostmitteleuropa*, Hrsg. H. Brachmann, Berlin 1995, s. 229–240.
- Třeštík D., *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím”*, „Folia Historica Bohemica” 1988, Vol. 12, s. 23–41.
- Třeštík D., „Trh Moravanů” – ústřední trh Staré Moravy, „Československý Časopis Historický” 1973, Vol. 21, s. 869–894.
- Turek R., *Troje hapax legomenon u Kosmy (Hrvasten – Zizi – Sibenica)*, „Onomastický Zpravodaj Československé Akademie Ved (Zpravodaj Místopisné komise Československé Akademie Ved)” 1983, Vol. 24, s. 575–583.
- Vulcănescu R., *Kolumna nebios*, Warszawa 1979.
- Warner D.A., *Ritual and Memory in the Ottonian Reich: The Ceremony of Adventus*, „Speculum” 2001, No. 76, s. 278–281.
- Wojciechowska B., *Na granicy dwóch światów, rozdroża i sakralizacja przestrzeni w przekazach średniowiecznych*, [w:] *Ludzie Kościoła. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 509–518.

SUMMARY

The author of the article shows the main structure of the functioning of power in the space occupied by particular communities in old Europe. He is also interested in the matter of ideological evaluation of political space, as well as in the specific reasons standing behind the creation of a certain place and his election to the capital of the early state. The conclusion of his deliberations – simplifying the large issue – was that power for their ceremonies created the linear space, but in fact more important to it was the need for centralization of society and focusing the social attention on one point where the monarch was placed.

Keywords: authority; power; space; ostentation of power; anthropological geography; places of power